

SUB SEMNUL LUI IANUS. RELAȚIILE DINTRE NOBILIME ȘI PRINCEPE ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Secolele XVI și XVII în istoria Transilvaniei din perspectiva istoriei sociale marchează o perioadă tensionată, unde Reforma și Contra-Reforma se întâlnesc pe fondul dezmembrării regatului medieval maghiar, al conflictelor de interese dintre Otomani și Habsburgi. În mod special cele mai afectate de această turnură a evenimentelor politice din Europa centrală au fost elitele sociale, nobilii, care și-au văzut statutul subminat. Se constată o agravare a insecurității în contextual unei epoci măcinată și de alte temeri spirituale. Datorită războiului aproape permanent se accentuează sărăcia, distrugerile se înmulțesc, se pierde încrederea în viitor. Mai mult decât o renovare instituțională a societății epoca aduce în atenție o serie de motive culturale ce deconspiră această insecuritate: nevoia de dreptate, justiție, patrie, rege, credință. La nivelul literaturii au fost consacrate portretele mitice ale eroilor antichității, regii Vechiului Testament, dar și personaje din panteonul istoric al regatului, Attila și Matia Corvinul. La început motive culte, cu timpul au fost asimilate în conștiința populară, devenind repere pentru mentalul colectiv al secolului. Prezența otomanilor sporește nedreptatea socială, in justiția, dar, în aceeași măsură, îl determină pe transilvăneanul secolului al XVI-lea să-și reconsidere raportul cu divinitatea în vederea mântuirii.

Evoluția Transilvaniei se încadrează proceselor istorice din Europa centrală, caracterizate prin afirmarea Reformei și prezența amenințătoare a turcilor în regiune. Lumea creștină își pierde unitatea dând naștere diverselor confesiuni protestante. În același timp, lumea creștină din centrul continentului, suportă cucerirea turcească, o redimensionare a geografiei politice. Secolul al XVI-lea a dat naștere „problemei maghiare”, confruntării dintre Habsburgi și Otomani pentru stăpânirea teritoriului fostului regat ungar medieval. Această dispută permite consolidarea și afirmarea Transilvaniei pe harta politică a Europei, un stat aflat sub suzeranitatea Înaltei Porți, dar cu o largă posibilitate de acțiune și implicare în evenimentele majore din regiune. Desigur, nu doar regatul Ungariei, ca o consecință a cuceririi turcești cunoaște procesul de reconfigurare politică, regatul Poloniei trece printr-o redimensionare similară, uniunea Polono-Lituaniană a fost realizată la 1569. Asemănările din perspectiva evoluției entităților politice din epoca premodernă configurate în Europa centrală se regăsesc și în ascensiunea în planul politicii interne al nobilimii, surclasarea suveranului, transformarea, sau tendința pronunțată, a regimului politic într-unul al stărilor. Dispariția regatului medieval, apariția unei Ungarii sub dominația habsburgică și a „ceilelalte Ungarii”, a Transilvaniei sub suzeranitatea Porții, a avut corespondent în plan religios separarea între catolici și protestanți, dar consecințele sale au afectat și viața culturală și sistemul educațional. Această afirmație duală, de natură politică și confesională, i-a determinat pe istoricii culturii și literaturii maghiare să denumească epoca printr-un termen semnificativ, *Kettészakadás*

(Cele două direcții)¹, ea s-a constituit într-o trăsătură distinctă a epocii dominând ideologia politică și religioasă. Suporterii orientării catolice, sprijiniți de Habsburgi, dar nu întrutotul de accord cu pretențiile acestora, precum Péter Pázmány, Miklós Zrinyi și ceilalți, au fost animați de alte idealuri intelectuale și culturale decât orientarea pro-otomană. Relația nu se fundamenta pe convingerea acestora, ci era alimentată dinspre un realism politic, evidențindu-se Ștefan Bocskai, Gabriel Bethlen ale căror idei s-au regăsit în limitele *Weltschaung-ului* protestant. Cardinalul Péter Pázmány (1570-1637), fost iezuit și primat al Ungariei la începutul secolului al XVII-lea, și Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei în același timp, s-au afirmat ca personaje cheie nu doar pentru evoluția din plan politic și religios, ci în ansamblul culturii și educației evidențiate în rândurile maghiarilor din Ungaria habsburgică sau Transilvania.

Antinomismul a constituit cadrul dominant, politic și confesional, în care a evoluat societatea maghiară de-a lungul unui secol și jumătate, până la Reconquista de la pragul dintre veacurile XVII și XVIII. În plan politic opoziția generică dintre Habsburgi-Otomanii a generat în prima jumătate a secolului conflictul pentru moștenirea tronului între Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, apoi confruntarea de la mijlocul secolului când generalul Castaldo a ocupat Transilvania, Războiul de 15 ani și insurecția lui Ștefan Bocskai, participarea principatului în tabăra protestantă la Războiul de 30 de Ani, în timpul domniilor lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I. În același context se încadrează și complotul eșuat al nobilimii de la 1664 și, mai cu seamă, acțiunile lui Imre Tököly din deceniul nouă al secolului. Evenimentele politice în care s-a implicat Transilvania s-au raportat nu doar strict la acest spațiu, ci au avut în vedere, în ansamblu, fostul regat medieval maghiar. În acest timp, asistăm la repetate reconfigurări politico-geografice, permanente negocieri cu Habsburgii și Turcii, pentru păstrarea anumitor teritorii în granițele statului. Relația cu geografia politica din Europa centrală depășește fluctuația frontierelor, a fost mult mai profundă, structurală, etalând și o anumită dispoziție confesională. La acest nivel, sfârșitul secolului al XVI-lea și veacul următor, au impus atitudini tranșante, polemici și dispute între partizanii catolicismului și ai religiilor Reformate, dar și în rândurile protestanților. Timpul „misticului și medievalului” Luther, a umanistului Erasmus din Rotherdam a trecut, spiritul militant fiind profestat de Calvin, de o parte, și Ignățiu de Loyola, de cealaltă parte. Am asistat la o competiție, dominată de convertiri și reconvertiri, cu strategii și interese din ambele părți. Începutul secolului al XVII-lea a remarcat în Transilvania polemica dintre Pázmány și Alvinczi, sau disputa generală din cadrul culturii maghiare dintre catolici și protestanți. Antinomismul a generat paseismul, un prezent dominat de eșec comparat cu un trecut glorios, Mohács-ul a fost contrapus lui Attila și Matia Corvinul. La fel, a stimulat onirismul, imaginarul, Transilvania devenind un pământ al făgăduinței, țărâm al zânelor (*Tünderkert*) asediat de forțele răului, păgânii turci, dar și „fățarnicii papistași”.

Formarea și stabilizarea principatului, într-o formațiune politică ce dispunea de un statut internațional definit, suzeranitatea față de Înalta Poartă (1566), și configurarea structurilor constituționale caracteristice în plan intern, un regim bazat pe trei stări („națiuni”) privilegiate – nobilii, sașii, secuii – și patru religii recepte – catolică, calvină, luterană, unitariană –, s-a petrecut într-un interval de trei decenii, între 1541, cucerirea Budei de către Soliman Magnificul și divizarea regatului Ungariei, și 1571, pacea de la Speyer dintre Maximilian de Habsburg și Ioan Sigismund, tratat prin care primul recunoștea frontierele principatului, cuprinzând Transilvania voievodală și Partiumul sau regiunile anexe, în timp ce al doilea renunța la titlul de rege al Ungariei, luându-și-l pe cel de principe. În acest interval de timp s-a stabilit o dietă comună (1544), ordinele privilegiate obținând dreptul de *libera electio* (1552), și

¹ Gyula Farkas, *A magyar irodalom története*, Budapeșt, 1934, p. 52-102.

s-a reușit consolidarea sistemului confesional prin hotărârile succesive ale dietelor țării (1556, 1564, 1568, 1571).² Consolidarea principatului s-a realizat într-o dublă perspectivă, politică și religioasă, confesionalizarea de care vorbesc istoricii în ultimele decenii, evidențiind raporturile dintre politic și confesiune în definirea identităților statale în epoca premodernă, adâncindu-se în relație cu tensiunile acumulate în regiune.³

Viața politică internă a fost dominată de dihotomia dintre puterea centrală, suveran, și nobilime. Principatul a rămas un stat medieval care-și dezvoltă relațiile de putere prin contacte personale dintre suveran și supuși, administrația nedevenind o instituție modernă, bazată pe un corp de profesioniști. Dieta țării, corpul reprezentativ și legislativ, fără un loc fix de adunare și date sigure de convocare, re grupa delegații privilegiaților, ai nobilimii, ai Universității săsești și pe cei ai secuilor. În atari condiții dialogul politic se poartă între principe și stări, dialog fundamentat pe un jurământ de credință, de-o parte, și respectarea unui șir de condiții, de cealaltă parte. Astfel, s-a constatat o oscilație între afirmarea unei tendințe absolutiste, susținută din perspectiva puterii centrale, sau a impunerii regimului de stări, o tendință sprijinită de către ordinele privilegiate.⁴

Puterea politică a aristocrației variază în egală măsură. Cu toate că adesea Transilvania a fost catalogată ca fiind integrată spațiului de la est de Elba, a remarcat în ceea ce privește autoritatea nobilimii unele detașări. În primul rând Transilvania nu a cunoscut o aristocrație comparabilă cu cea din câmpia Ungariei. Nobilimea care s-a afirmat de-a lungul secolelor aici, fie în epoca medievală cât și în cea premodernă, a fost în majoritate formată din nobilimea mijlocie și mică, marile familii provenind din afara țării (cum se definește Transilvania în epoca principatului, într-un sens diferit de *regnum*-ul medieval), și pot fi numărate pe degetele de la o mână. Ca urmare, pentru epoca premodernă, aflată în atenția noastră în această cercetare, n-a dispus de potențai care să se afirme drept concurenți ai puterii centrale. Există, desigur, grupări, alianțe care-și dispută tronul, dar nobilimea n-a reușit să surclaseze pe principe, ea a fost nevoită să acționeze în limitele constituționale ale țării, un regim bazat pe cele trei națiuni privilegiate și sistemul religiilor recepte.

În parametri în care istoriografia definește statul modern, cu referire la absolutism și birocratizare⁵, principatul Transilvania se dovedește a-și conserva esența medievală. Nici unul

² Cristina Feneșan, *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p. 79-118 și 234-243; Barta Gábor, *Az Erdélyi fejedelemség szüelése*, Budapest, 1979, p. 177-194.

³ Graeme Murdock, *Church building and discipline in early seventeenth-century Hungary and Transylvania*, în vol. Maag, Karin(ed.), *The Reformation in Eastern and Central Europe*, Scholar Press, 1997, p. 136-154.

⁴ Caracterul statului transilvănean în secolul al XVII-lea este disputat în istoriografie. Unii istorici vorbesc despre o formulă de „absolutism precoce” favorizat de absența organizării eficiente a stărilor și de lipsa disensiunilor religioase între stări și puterea centrală. Cf. Evens, R.J.W., Thomas, T.V.,(eds.), *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, London, 1991, p. XXII-XXIII. Pe de altă parte, Z.Trócsányi vorbește de un stat feudal centralizat. Cf. Trócsányi, *Erdélyi központi kormányzata*, p. 416. Katalin Péter, la rândul ei, se referă la domniile lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I-ul ca fiind monarhii absolute (Die Gesellschaft unter absoluter Fürstenmacht). Cf. *Kürze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, p. 334. Tibor Wittman consideră că avem de-a face cu o monarhie moderată și o concepție de autocrație patriarhală. T.Wittman, *L'ideologie de centralisation de la principaute de Transylvanie et ses rapports européens*, în vol. *La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie*, Budapest, 1963, p. 435: *L'idéologie du règne du prince de Transylvanie en Hongrie est une théorie de la monarchie modérée, une conception d'autocratie patriarcale au service de la religion réformée*.

⁵ Thomas Ertman, *Birth of the Leviathan. Building States and regimes in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1998, p. 6-34.

din cele două aspecte menționate de F.Chabod nu are acoperire în Transilvania, observație argumentată deja de Zs.Trócsányi în lucrarea sa despre instituțiile centrale ale principatului.⁶ Chiar dacă unii istorici vorbesc despre semnele unei politici absolutiste în timpul lui Gabriel Bethlen sau Gheorghe Rákóczi I-ul s-a dovedit că elemente fundamentale pentru o astfel de caracterizare a celor două domnii lipsesc. Se constată, mai degrabă, ușoare derapaje ale principilor amintiți, atitudini și comportamente autoritare, care au degenerat în abuzuri, dar nu au modificat în mod esențial raportul de forțe de pe scena politică.

Autoritatea centrală se reconfigurează în urma Războiului de 15 ani și a insurecției antihabsburgice a lui Ștefan Bocskai prin forță militară, într-o primă fază (Ștefan Bocskai, Gabriel Báthory), și printr-o fortificare a resurselor economice și a bazei sociale, în perioada domniei lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I-ul.⁷ În schimb, în vremea principelui Mihail Apafi, care n-a dispus nici de ingeniozitatea primului și nici de potențialul funciar al celui de-al doilea, soluția aleasă a fost întărirea autorității centrale prin apelul la populația domeniilor fiscale, dispusă să se angajeze în servicii militare, în schimbul scutirii de sarcinile iobăgești, cu o consecință gravă, sesizată în repetate rânduri de dietă, scăderea forței de muncă de pe domeniile fiscale. Gabriel Bethlen a avut inițiative mercantiliste, a promovat o politică a monopolurilor comerciale, a impulsionat dezvoltarea orașelor libere regești, a sprijinit înființarea manufacturilor și a mineritului și prelucrarea metalelor, a colonizat Transilvania cu o populație calificată în aceste domenii⁸; Gheorghe Rákóczi I-ul s-a dovedit un feudal, *in fundamentum*, fiind cel mai important proprietar de pământuri și iobagi din Transilvania. Politica sa de consolidare a puterii princiare a fost axată pe acapararea de posesiuni cât mai numeroase și întinse, prin orice mijloace – legale și abuzuri –, și accentuarea spoliei populației aservite.⁹ Situația principelui Mihail Apafi s-a agravat datorită contextului în care a ajuns pe tronul Transilvaniei și a incapacității sale de a înfrunța partidele nobiliare.¹⁰ Din această cauză s-au acumulat tensiuni sociale la nivelul nobilimii care au degenerat în fatalități.

De-a lungul secolului al XVII-lea s-a pus în scenă o ideologie politică ce a anturat autoritatea princiară constituită pe motive ale gândirii politice tipic medievală.¹¹ Este mai ales cazul principelui Gabriel Bethlen, care se plasează în ipostaza eroului „național” salvator. E vorba de o maghiarime care s-a văzut deposedată de regatul Sf. Ștefan, eveniment ce a implicat o profundă „criză de conștiință” proiectată în motivul *Querella Hungariae* sau al ieremiadei. Principele este prin excelență justițiar, caracteristică medievală a suveranului, reevaluată în ambianța valorilor protestante. Dar el nu mai este intangibil, nu are o natură divină *in rem*, este mai degrabă un *primus inter pares* supus greșelilor și condiției umane. Acest fapt a devenit un topos în memorialistică și s-a prelungit și în diplomația vremii: „după moartea lor regii și principii sunt la fel și împreună cu toți ceilalți oameni” (*post mortem suae regibus et principibus aequae ac caeteris omnibus communis est*).¹² Vitejia este una dintre virtuțile fundamentale ale principelui potențată în contextul Războiului de 30 de Ani. Modelele de comparație se profilează din universul creștin (Vechiul Testament) pe filiera propagandei calvine, dar și din

⁶ Trócsányi, *Erdélyi központi kormányzata*.

⁷ Kálmán Benda, *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*, în vol. *La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie*, Budapest, 1963, p. 439-447.

⁸ Vera Mráz, *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, Századok*, LXXXVII(1953), p. 512-564.

⁹ Makkai László, *I.Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648)*, Budapest, 1954.

¹⁰ *Kürze Geschichte*, p. 359-362; Sebastyen Mihály, *Erdélyi fejedelmek*, Târgu-Mureș, 1994, p. 52-56.

¹¹ Tibor Wittman, *L'ideologie de centralisation*, p. 433; László Makkai, *Gabor Bethlen et la culture européenne*, *Acta Academiae Scientiarum Hungariae*, 28, 1982, p. 37-71; P. Kléber Monod, *The Power of Kings*, Yale University Press, New Haven and London, 1999.

¹² Feneșan, *Documente*, nr. 83, p. 183 și 187.

orizontul panteonului istoriei naționale (Attila, Sf. Ștefan, Matia Corvinul). Toate la un loc, dau suprafața unui *vellus Pannonium*¹³. După domnia lui Gabriel Bethlen interesul pentru o propagandă princiară a dispărut. Pe acest fond, problema absolutismului princiar în Transilvania rămâne lipsită de fundament.

La fel, din punct de vedere instituțional principatul Transilvania n-a dezvoltat o structură birocratică modernă. Instituțional a avut ca model regatul medieval maghiar. Principele, numit simbolic până la 1550 ca rege ales al Ungariei și deținător al coroanei, juridic până la tratatul de la Speyer (1571), a fost secondat de un Consiliu intim¹⁴ format din rândurile stărilor în matie 1543, după ce, națiunile transilvănene își reînnoiseră cu un an înainte, uniunea postulată juridic în secolul al XV-lea (1437, 1457, 1467). Organizarea și atribuțiile Sfatului princiar se bazează pe principii medievale, corespunzând celui *consilium et auxilium*. Membrii sfatului, numărul lor a fost stabilit de către dietă (1543, 1548, 1556, 1658), au provenit din rândurile celor trei națiuni privilegiate ale țării, dar fără a avea mandat de reprezentativitate din partea stărilor, ci erau numiți și recuzați de către principe. În același timp, consilierii (*tanácsurak*) nu aveau decât un rol consultativ, ei îl sfătuiau și îi sugerau principelui anumite decizii, care aparțineau în totalitate suveranului. Prin urmare, controlul de către stări a autorității centrale, implicit din partea nobilimii, era indirect și fără posibilitatea de a se opune și cenzura hotărârile principelui.

Organismul legislativ al principatului fost dieta¹⁵, dominată și ea de regaliști, nobili desemnați de principe pentru a participa la dezbateri și a vota hotărârile, care odată adoptate aveau caracterul normelor juridice. Dieta a funcționat și ca tribunal, curte de apel pentru pricinile de *les majeste*. Ea avea două adunări ordinare pe an, pâna la 1622, când „dieta scurtă”, din toamnă, a fost desființată, la care se puteau adăuga altele, extraorinare, în funcție de conjuncturile politico-militare din regiune. Dieta n-a avut un loc fix de întrunire, s-a desfășurat acolo unde o convoca principele.

Gubernarea propriu-zisă era asigurată prin intermediul cancelariei¹⁶, ei îi reveneau atribuții curente privind administrarea, fiscalitatea, chestiunile conflictuale, problemele juridice și îndeplinirea ambasadelor. De cancelarie țineau tezaurarul, directorul fiscal, arendatorul dijmii. Problemele juridice erau gestionate de Tabla princiară, care avea în frunte un

¹³ M.O.L., Libri regii, F 1, 1581-1680, rola 39241/1627: Odă închinată lui Gariel Bethlen de János Horváth de Pálóczi: *Vive virtutes species decoram/ Gabriel, magnum solem gradivi/ Vive lux mundi tua sceptrum cernant/Saecula mille// Floreat vostro moderatia natu/ Pannonium vellus suicet inter omnes/ Nomen Hunnorum velut inter astros/Luna minores// Dacie fines dominantur orbi/ Hostis ad famam suat ominis alter/ Nominis splendor super potentes/Orbis honores*. Traducere: Trăiască virtuțile care-l împodobesc pe/ Gabriel, marele soare/ Trăiască lumina lumii cernută de sceptrul tău/ În vecii vecilor// Inflorească cumpătarea cu care v-ați născut/ Flamura Pamnoniei fluture deasupra tuturor/ Numele humilor rămână între stele./ Ca și luna.// Stăpânind hotarele Daciei/ Dușmanii să-ți știe de teamă mai mult ca de oricine/ Faima-ți să strălucească între puternicii/ Faimoșii omenirii. Cf. László Makkai, *Gabor Bethlen et la culture européenne*, p. 40-58; Tibor Wittman, *L'ideologie de centralisation*, p. 432-435.

¹⁴ Trócsányi, *Erdélyi központi kormányzata*, p. 19-146.

¹⁵ *Ibidem*, p. 147-180; Idem, *Az Erdélyi fejedelemség korának országggyűlései*, Budapest, 1976, p. 180-208; Alexandru Herlea, *Instituția dietei în Transilvania autonomă*, în vol. *Studii de istoria dreptului*, I, Cluj-Napoca, 1983, p. 46-60. De obicei au fost convocate două diete pe an, una, primăvara după Sfântul Gheorghe, alta, toamna după Sfântul Mihail. Aceasta din urmă a fost numită și „dieta scurtă”. Dieta era compusă din trei categorii de participanți: 1) consilierii princieri împreună cu funcționarii principatului; 2) marea nobilime convocată prin regalis, după avere și rang; 3) reprezentanții comitatelor, scaunelor, universității săsești și ai orașelor libere regale.

¹⁶ Trócsányi, *Erdélyi központi kormányzata*, p. 181-305.

președinte, acesta era și președintele ședințelor dietei. Membrii acestor instituții erau și membrii cancelariilor princiare, la fel ca în evul mediu.

În fața acestor realități, urmărind cele două ipostaze pentru caracterizarea statului, formulate de F. Chabod, se constată din punct de vedere al regimului politic, un regim constituțional în care prerogativa legislativă este împărțită între principe și stări întrunite în dietă. Din punctul de vedere al guvernării și gestionării chestiunilor curente, sistemul instituțional al principatului s-a dezvoltat în limitele paternalismului. Oficialii principatului erau în mod direct legați de principe. Ca urmare, responsabilitatea îndeplinirii obligațiilor de natură administrativă, fiscală, juridică în slujba țării s-a agregat în formula relației personale dintre slujbaş și principe. Această relație se fundamentează pe loialitate și credință față de principe, o temă obsedantă în memoriile nobiliare ale vremii. Ieșirea din limitele loialității a condus la tensiuni sociale și conflicte deschise, considerate ca acte de infidelitate și trădare (*per notam infidelitatis*).

În acest context, relația dintre nobilime/stare – principe nu este identică cu cea dintre nobil – principe, nobilimea a folosit strategii paralele, individuale și corporative, pentru a-și apăra și înmulți privilegiile, ori pentru ridicarea pe o treaptă cât mai înaltă a ierarhiei sociale.¹⁷

Relația dintre nobilime (stare)/principe are o dimensiune structurală localizată în configurarea instituțională, în infrastructura statului (de tip patrimonial), și la nivelul regimului politic bazat pe cele trei „națiuni” și patru religii recepte (constituționalism), se fundamentează din punctul de vedere al ideilor politice pe dreptul stărilor de a alege principele (*libera electio*) și pe impunerea unui număr de condiții acestuia la urcarea pe tron, pe pactul social încheiat între suveran și stări. În plan teoretic Transilvania poate fi caracterizată ca o monarhie electivă moderată.

Dreptul de a alege principele a fost considerat o idee cheie pentru gândirea politică din principatul Transilvania.¹⁸ Interesul față de monarhia electivă se originează în teoria calvină a dreptului de rezistență împotriva tiraniei, dar are un suport și în practica politică medievală din regatul Ungariei, care a însumat principiul lui *jus resistendi*, în timp ce *de iure* regele devenea legitim prin încoronare pe câmpul de la Rákos și prin aclamarea din partea dietei țării. Codificată de juristul István Werbőczy în *Tripartitum*, ideea alegerii suveranului a devenit o constantă a gândirii politice maghiare și se regăsește în legislația transilvăneană sistematizată la 1653 în Aprobate unde se afirma că „libera alegere a principelui a rămas o regulă până în zilele de acum”¹⁹. *De facto*, principiul liberei alegeri a fost revitalizat într-un moment de criză a relațiilor dintre Transilvania și Inalta Poartă. Când trupele imperiale au invadat Transilvania, între 1550-1556, otomanii au încercat o cooperare cu stările pentru a redresa situația și a le stârni într-o răscoală împotriva Habsburgilor. Prețul acestor tratative cu nobilimea a fost acceptarea la 1552 a dreptului de liberă alegere a suveranului de către stări, Inaltei Porți revenindu-i doar dreptul confirmării aceluși ales. Exprimarea acestui drept în cadrul dietei, de-a lungul secolului al XVII-lea, a fost influențată prin presiunea armatelor, candidații care au reușit să ocupe tronul au avut sprijinul haiducilor sau pe acela al Otomanilor.²⁰ Viața politică în principat a însemnat o

¹⁷ Antoni Maczak, *The Nobility-State Relationship*, în vol. *Power Elites and State Building*, edited by Wolfgang Reinhard, European Science Foundation, Clarendon Press, 1996, p. 190.

¹⁸ Graeme Murdock, *Freely Elected in Fear: Princely Elections and Political Power in Early Modern Transylvania*, în *Journal of Early Modern History*, VII(2003), 3-4, p. 213-244; Pentru sistemul politic al Transilvaniei medievale vezi Konrad Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, în vol. *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, 2001, p. 33-53.

¹⁹ *Constituțiile Aprobate*, partea I, secțiunea 2.

²⁰ Gabriel Báthory a fost sprijinit de haiduci; Gabriel Bethlen de către turci și voievozii din Țările Române; Gheorghe Rákóczi I-ul cu ajutorul haiducilor; Mihail Apafi cu ajutorul turcilor și al român timer din cele două voievodate.

întrepătrundere de evenimente și acțiuni fundamentate pe tradiția constituțională și pe forța armată.²¹ Asasinarea principelui, ca gest violent de împotrivire provocat de comportamentul său „tiranic” nu a întrunit asentimentul stărilor, și al nobilimii, în consecință. Asasinarea lui Gabriel Báthory este un episod semnificativ. Cu toate că principele a reușit să stămească dezacordul și opoziția stărilor și a turcilor, deopotrivă, eliminarea sa violentă a fost pedepsită de către dietă, asasinii fiind prinși și condamnați la pedeapsa capitală.²² Dezacordul față de asasinarea principelui se găsește și în scrierea lui Nicolae Bethlen; în ciuda slăbiciunilor lui Mihail Apafi și a nedreptăților la care a fost supus, el și alți nobili de vază ai principatului, Bethlen a respins ferm posibilitatea atentatului la viața suveranului.²³ Justificarea acestei atitudini de respingere a asasinatului princiar are resurse în ideile politice promovate de protestanți, persoana principelui fiind văzută ca o întruchipare a voinței divine („trebuie să considerați poziția mea de astăzi ca o voință intimă a lui Dumnezeu”²⁴, susținea, ca exemplu, Ștefan Bocskai). Justificarea aceasta se fundamentează pe consensul confesional dintre stări/nobile și principe și a condus la reevaluarea principiului *jus resistendi*. Împotrivirea la acțiunile suveranului pierde posibilitatea îmbrăcării formei *manu militari*, ea se proiectează într-o variantă „constituțională”, *legitima via juris*, de aceea stările vor accentua pretențiile respectării privilegiilor juridice, dreptul de a fi judecați și de a compărea în fața dietei, având posibilitatea liberei exprimări. Forța militară era justificată atunci când suveranul era un străin, în afara națiunilor țării și de altă confesiune decât cea reformată. Desigur, fundamentarea programului politic pe apărarea privilegiilor juridice poate apărea superfluă în condițiile în care acuzatorii erau în aceeași tabără cu judecătorii:

„... cât fac sufragiile transilvane, mai ales într-un proces de necredință în care Principele și cei din frunte sunt, ca judecători, adeseori acuzatori și martori și până la urmă executorii de sentință.”²⁵

Cu aceeași origine, o prelungire a tradiției medievale maghiare și o reevaluare în contextul gândirii politice protestante de sorginte calvină se găsește în viața politică a Transilvaniei ideea pactului social, ilustrat de „condițiile” pe care stările le-au impus celui ales pe tron și de jurământul de credință al stărilor în contra partidă. Ideea statului corporativ, simbolizat de doctrina Sfintei Coroane, formulată de juristul István Werbőczy, marchează relația intimă dintre stările privilegiate și suveran. În timp ce regele reprezintă capul corpului social, nobilimea nu era decât membrele acestuia. În consecință, funcționalitatea corpului social se fundamenta pe exercițiul puterii centrale și al stărilor, un exercițiu politic complementar. Cu toate că simbolul acestei simbioze, Coroana, dispărea din orizontul politic al stărilor transilvănene, ideea a fost transferată principatului și conjugată noilor parametri politici în funcție de care Transilvania și-a desenat identitatea statală, raporturile cu Înalta Poartă. Precedentul s-a petrecut în perioada de formare instituțională și a regimului politic al Transilvaniei, în timpul domniei lui Ioan Sigismund Zápolya, cu prilejul dietei întrunite la Cluj, în toamna anului 1556.²⁶ Deși documentul care ar fi însumat „condițiile” puse de stări nu s-a păstrat, contextul politic, întoarcerea lui Ioan Sigismund Zápolya din pribegia poloneză și acceptarea din partea stărilor, ne determină să considerăm posibilă apariția precedentului înțelegerii dintre suveran și stări, a pactului social.

Dacă pentru secolul al XVI-lea existența acestor documente care să menționeze acordul dintre principe și stări nu ni s-a păstrat, veacul următor a fost mai generos. De la

²¹ Graeme Murdock, *Freely Elected in Fear*, p. 243.

²² Kemény, p. 41; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, București, 1965, p. 35.

²³ Bethlen, p. 156: „Principele nu poate fi înlăturat, e o nebulie să te gândești la asta, e și un păcat.”

²⁴ Kálmán Benda, p. 159.

²⁵ Bethlen, p. 137.

²⁶ Cristina Feneșan, *Constituirea principatului*, p. 177-184.

Sigismund Rákóczi la Mihail Apafi, „condițiile” puse de stări la urcarea pe tron au fost conservate, ele fiind incluse în culegerile de legi ale Transilvaniei, Aprobate și Compilate. Aceste condiții circumscriu autoritatea princiară într-un dublu registru, al politicii externe (vis-à-vis de Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, Țările Române) și cel al politicii interne (respectarea sistemului constituțional, apărarea privilegiilor și libertăților „națiunilor” țării, numirea în demnități și oficii a fiilor patriei).²⁷ Rolul din ce în ce mai pronunțat al stărilor în afacerile statului și limitarea autorității princiare se configurează în urma înmulțirii, de-a lungul secolului al XVII-lea, a „condițiilor”²⁸, o mai mare precizie în identificarea problemelor disputate. Programul politic al stărilor pe care-l ilustrează aceste texte a rezultat în urma exercițiului vieții politice, pe lângă o serie de constante, ele includ și elemente inedite, de la un caz la altul. Constante se remarcă a fi probleme precum bunele raporturi cu turcii, habsburgii și țările vecine, cu accente asupra relațiilor cu otomanii în funcție de conjunctura militară – Gabriel Bethlen, o domnie post 1613 și a tensiunilor ivite în timpul principelui Gabriel Báthory; momentul post 1658, domniile principilor Rhédei, Barcsai, Kemény, Apafi în urma încălcării de către Gheorghe Rákóczi al II-lea a dorinței Porții de a nu se amesteca în conflictul din Polonia – ori, în plan intern, *libera electio*, libertatea de exprimare, respectarea autonomiei stărilor (nobili, secui, sași), respectarea sistemului confesional bazat pe cele patru religii recepte. Ca precizări noi, ele apar ca urmare a litigiilor dintre principe și stări ivite în timpul domniei care s-a încheiat: lui Gabriel Báthory²⁹ i s-a impus „înțelegerea cu dorobanții viteji” care nu vor „leza niciodată pe noi de la mic până la mare, țara, cele trei națiuni, împreună cu <partium Hungariae>, nici în credința noastră, nici în libertatea legilor noastre, nici în persoanele noastre, nici în bunurile sau averea noastră de orice fel”³⁰; lui Gabriel Bethlen³¹ i se cerea consolidarea domeniilor fiscale și respectarea prerogativelor conferite la înscăunare („Ce fel de titluri acordăm acuma ca țară demnității princiare să nu le sporească nici să nu le schimbe fără știrea țării.”³²); cazul Ecaterinei de Brandenburg a fost unul atipic, ea a „moștenit” tronul, iar stările îi limitează autoritatea prin impunerea unui guvernator și a tezaurierului care să rânduiască modalitățile de cheltuire a banilor pentru treburile țării în conformitate cu sfatul guvernatorului și al consiliului³³; lui Gheorghe Rákóczi I³⁴ i se impunea respectarea statutului lui István Bethlen, interzicând posibila răzbunare a principelui, interzice, de asemenea, înstrăinarea cetăților de graniță și menționează rolul Sfatului princiar în chestiunile de politică internă și externă, accentuează respectarea privilegiilor juridice ale nobilimii, respectarea autonomiei săsești și secuiești. În cazul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea³⁵ „condițiile” au fost similare cu cele oferite tatălui său, el fiind ales ca principe ca și coregent la o vârstă minoră, la

²⁷ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice*, Cluj-Napoca, 1996, p. 72-87; *Constituțiile Aprobate*, partea a II-a, p. 474-481; MCRT, XI, p. 321-325; *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvények 1540-1848 evi Erdélyi törvények*, ediție Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen, Budapest, 1900, p. 28-33 și 258-276. Acest postulat care prevedea conservarea deciziei politice în mâinile autohtonilor își află rădăcinile în diplomele privilegiale medievale, unde străinii, indentificați ca alteritate confesională (evrei, ismaeliți) sau etnică, erau excluși de la obținerea acestor beneficii.

²⁸ La urcarea pe tron a lui Gabriel Báthory au fost 8, pentru Gabriel Bethlen 10, pentru Gheorghe Rákóczi I-ul 15, pentru Gheorghe Rákóczi al II-lea 15, Francisc Rhédei 20, Acațiu Barcsai 21, Ioan Kemény 21, Mihai Apafi 24.

²⁹ *Constituțiile Aprobate*, partea a II-a, art. II, p.475-476.

³⁰ *Ibidem*, p. 475.

³¹ *Ibidem*, art. III, p. 476.

³² *Ibidem*, p. 476.

³³ *Ibidem*, art. IV, p. 477.

³⁴ *Ibidem*, art. V, p. 478-479.

³⁵ *Ibidem*, art. VI, p. 479-481.

1642. Pentru Francisc Rhédei³⁶, alături de creșterea numărului condițiilor la 20, au fost menționate în mod expres referiri la relațiile cu Înalta Poartă, o mai precisă departajare a chestiunilor privind autonomiile națiunilor privilegiate, stabilirea numărului consilierilor princieri la 12, obligativitatea consultării Consiliului în cazul trimiterii soliilor și a plănuirii confederațiilor cu puterile străine, introducerea unui *thesaurarius*. Aceeași atenție se regăsește și în situația lui Acațiu Borcsai³⁷ privitor la relațiile cu turcii, se revine asupra integrității teritoriale, se conservă puterea Consiliului și se menționează din nou tezaurul. Principelui Ioan Kemény³⁸ i-au fost reconfirmate, în termeni identici, condițiile impuse celor doi principii anteriori. În ultimul caz, aflat în discuție, al principelui Mihail Apafi³⁹ se constată o accentuare a controlului stărilor asupra autorității princiere. „Condițiile” au sporit la număr și readuc în discuție libertăți și privilegii mai vechi ale stărilor precum dreptul de a sluji după putință, participarea la oaste doar în cazul defensivei (*intra limites regni*) și luarea deciziilor în consens cu stările. Apărarea integrității teritoriale revine cu o tot mai mare acuitate între primele „condiții”, deoarece existaseră precedente de cedări (Lipova, Lugojul și Caransebeșul), sau pentru a împiedica folosirea acestui argument de către pretendenții la tronul Transilvaniei în câștigarea sprijinul demnitarilor otomani și pe cel al sultanului.

În general, aceste „condiții” au reprezentat programul politic al stărilor și, implicit, au ilustrat punctul de vedere al nobilimii. În schimb, câteva dintre „condiții” par să privească în mod direct nobilimea, libertățile și privilegiile sale corporative. Unele dintre ele ținesc privilegiile politice, prezența nobililor în instituțiile principatului (Consiliu, Dietă, diverse slujbe) și libera exprimare a voinței lor; altele au circumscris libertățile sociale și economice, stările au cerut în toate cazurile principelui „să respecte . . . toate ordinele, nobilimea, vitejii . . . să respecte donațiunile, privilegiile, cesiunile, diplomele principilor dinaintea sa”⁴⁰, cu completări ulterioare de redactare, în sensul precizării originii acestor libertăți în decretul regelui Sf. Andrei; se mai adaugă apoi, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, condiții restrictive cu privire la posesiunile care urmau să fie incluse în cadrul domeniului fiscal din cauza trădărilor (*per notam*) sau a lipsei moștenitorilor legali (*deffectum*), cele căzute în contul fiscului să fie dăruite *bene merita*, altfel, ele să rămână moștenitorilor legali, acolo unde existau, soției sau copiilor (*feleségére vagy gyermekére való maradása felől*)⁴¹. Incepând cu domnia lui Gheorghe Rákóczi I-ul s-au inclus între „condiții” prevederi cu referire la privilegiile juridice: „Că nu va face niciodată să fie arestat înainte de judecată, sub nici un pretext sau mod, la acuzarea nimănui, vreunul dintre domni, nobili și alte ordine care beneficiază de libertate, ci prin citare legală, după regula legii va face să fie apărât sau condamnat, și nu va admite să se săvârșească nici o violență din partea oricărui din supușii săi, ci în această privință va face să fie observat articolul referitor dat în ultima adunare ținută la Alba Iulia în anul 1613, cu ocazia investirii preafericitului principe.”⁴² Mai mult, principelui Mihail Apafi i s-a impus o condiție ce viza privilegiile militare, fără acordul Porții principele nu mai putea ridica nobilimea (stările) pentru campanii militare *extra limites regni*.⁴³

³⁶ MCRT, XI, p. 321-325.

³⁷ *Corpus Juris Hungarici*, art. I, p. 259-266.

³⁸ *Ibidem*, art. IV, p. 266-271.

³⁹ *Ibidem*, art. V, p. 271-276.

⁴⁰ *Constituțiile Aprobate*, art. II/3, p. 475; art. III/5, p. 476; art. V/7, p. 478; art. VI/7, p. 480; MCRT, XI, condiția 10, p. 322; *Corpus Juris Hungarici*, art. I/10, p. 261; art. IV/10, p. 276; art. V/10 și 12, p. 272, 273.

⁴¹ MCRT, XI, condiția 20, p. 325; *Corpus Juris Hungarici*, art. I/21, p. 264; art. IV/21, p. 270 și 12, p. 268; art. V/21, p. 275.

⁴² *Constituțiile Aprobate*, art. V/8, p. 478; art. VI/8, p. 480; MCRT, XI, condiția 11, p. 323; *Corpus Juris Hungarici*, art. I/11, p. 261; art. IV/11, p. 268; art. V/11, p. 273.

⁴³ *Corpus Juris Hungarici*, art. V/23, p. 275.

Într-o primă instanță, se poate observa o reconstruire progresivă, de-a lungul veacului, a sumei de privilegii și libertăți obținute la începutul secolului al XIII-lea, în vremea regelui Ungariei, Andrei al II-lea. Este semnificativă această valorizare a privilegiului original marcată formal prin referirea la regele Andrei al II-lea în formula „Sf.Andrei”, or, el nu a fost sanctificat, iar pentru o nobilime protestantă în marea majoritate, calvină, semnificarea menționată pare cu atât mai paradoxală.⁴⁴ În fapt, putem afirma, asistăm la o valorizare a privilegiilor și libertăților stărilor care a suferit o mutație de sistem referențial. Apelul la regele Andrei al II-lea înseamna accentuarea caracterului „constituțional” al raporturilor dintre stări și suveran și transferul în plan secundar al unor valori precum fundarea regatului creștin maghiar (Sf.Ștefan) și a funcțiilor militare predominante (sfînții militari, Sf.Ladislau). În timp ce simbolurile și tradițiile regatului medieval au fost transferate unei literaturi care valorifică motive ca istorismul, antiteza trecut/prezent, nostalgia vremurilor trecute, angajamentul propangandistic, lupta împotriva turcilor etc., legitimarea puterii stărilor a revenit momentului de consacrare al privilegiilor și libertăților acestora, domnia lui Andrei al II-lea, reflectat în conștiința epocii ca un rege sacru. În al doilea rând, se constată o presiune maximă a stărilor (nobilimii) asupra autorității centrale în momentul venirii pe tron a principelui Mihail Apafi. Acum, tabloul privilegiilor și libertăților nobiliare se prezintă în forma sa cea mai cuprinzătoare: privilegii de ordin politic (în politica externă și internă), de natură socială și economică, juridică și militară; de asemenea, era prevăzută prohibiția pentru străini de a accede la demnități și oficii. Toate acestea corespund sistemului constituțional al principatului bazat pe cele trei națiuni privilegiate și patru religii recepte.

La celălalt nivel de analiză, a relației nobil – principe, avem de-a face cu o relație individuală, care la rândul ei, s-a dezvoltat într-un sens dublu. Pe de o parte, este o relație care s-a bazat pe loialitate și credință și s-a afirmat prin intermediul familiarității, a serviciilor și slujbelor îndeplinite pe timp de pace și război. Pentru nobilime relația a implicat beneficii de natură politică, prestigiu social și putere economică.⁴⁵ În acest sens, curtea princiară a constituit un adevărat „izvor al favorurilor”, toate personalitățile vieții politice transilvănene au debutat ca paji, slujbași ai curții sau oficiali ai cancelariilor (educația și instrucția tinde să scurteze distanța spre consacrarea socială deplină). Apropierea de persoana principelui, intrarea în grațiile acestuia, slujirea cu iscusință și credință, însemnau premisele unei cariere politice ilustre și ale fortificării prestigiului social.⁴⁶ Pe de altă parte, se găsesc la polul opus, situațiile de criză în relațiile individuale dintre principe și nobilime. Ele au fost clasate ca acte de trădare și pedepsite în consecință. Aceste situații limită nu au lipsit din timpul domniei nici unui principe, dar se acutizează și se înmulțesc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când, datorită lipsei de autoritate a lui Mihail Apafi, mediul politic a fost propice intrigilor și luptei pentru putere între nobili. Astfel de situații tensionate, uneori au fost provocate de abuzurile principilor, alteori de ambițiile nobililor.

⁴⁴ Gábor Klaniczay, *Le culte des saints dans la Hongrie medievale*, în *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae*, 29, 1983, p. 61-63.

⁴⁵ Robert Descimon, *Power Elites and the Prince: The State as Enterprise*, în vol. *Power Elites and State Building*, p. 101-102: „The ties which bound the state to the power elites appear to be threefold – political, social, and economic. Political in respect of the legitimation of forms domination; social in respect of the recruitment of state servants and of the emergence of new social groups connected to the growth of the state; economic in respect of the alienation of public power and the forms of remuneration for state servants.”

⁴⁶ Apropierea de principe nu s-a datorat întotdeauna unor servicii publice, loialitatea putea fi convertită în amiciție, prietenie sau chiar lingușire: Wolfgang Kamuti, János Imrefi, János Boros. Cf. Kemény, p 39, 292. Nicolae Bethlen ne oferă un exemplu ilustrativ: „Székely László, un nobil sărac din Ineu cu doi cai, diriginte de poștă, a fost atât de drag Principelui că înainte de el nu făcură atâta nici nevastă-sa, toate neamurile și sfecicii.” Cf. Bethlen, p. 129.

Aceste dispute au generat o confruntare ideologică între machiavelism și exercițiul politic ca *summa moralia*, fundamentat pe dreptul natural și în consens cu teoria politică a cărui exponent a fost Lipsius.⁴⁷ Din aceste motive, a proiectării ideilor și acțiunilor politice pe fundalul confesional, conspirația, complotul, conjurația și trădarea poartă însemnele alterității confesionale, în cazul Transilvaniei se prezintă ca o încercare catolică de uzurpare a drepturilor protestanților, a „adevăratei credințe”. Semnificativ a fost momentul revoltei împotriva habsburgilor condusă de Ștefan Bocskai, în care stările, și în special nobilimea, uzând de dreptul de *jus resistendi* s-au opus unui monarh catolic. Bocskai apărea în ochii contemporanilor săi ca un eliberator cu voia lui Dumnezeu, un apărător al adevăratei credințe ortodoxe contra „tiranului care răstălmăcește legea lui Dumnezeu”. Această bulversare a „ordinei lui Dumnezeu” putea fi înlăturată prin restaurarea drepturilor și privilegiilor tradiționale ale nobilimii. În acest sens, calvinismul s-a identificat cu aspirațiile nobilimii.⁴⁸ Datorită consensului confesional dintre nobilime și principe în Transilvania nu s-a impus principiul dreptului la rezistență împotriva suveranului în condițiile nerespectării pactului social.

Ascensiunea socială, acumularea prestigiului și obținerea demnităților administrative, juridice sau militare erau motivate prin performanțele individuale (*bene merita*), faptele de credință și loialitate față de țară și principe. Formal, ele pot fi reconstituite prin interceptarea diplomelor de înnoobilare. Cel mai adesea, acest demers nu aduce decât precizări generale, stereotipii ale stilionarului, foarte rar, actele oferă amănunte și narațiuni nemijlocite despre serviciile îndeplinite. Mult mai eficiente sunt, sub aceste aspecte, memoriile și autobiografiile nobiliare, care prin tonul lor justificativ accentuează în primul rând loialitatea autorului față de principe și valorile politice fundamentale ale țării. Se remarcă scrierea lui Ioan Kemény și autobiografia nobilului Nicolae Bethlen. Destinele lor acoperă în succesiune întregul secol al XVII-lea; apoi, reprezintă două personalități politice întru câțva distincte, Kemény, era un militar prin excelență, în timp ce Bethlen a fost un om politic cultivat, cu preocupări de natură juridică, interesat de problemele comerțului Transilvaniei. Amândoi, în schimb, exprimă cu intensitate atașamentul și loialitatea față de principe și țară, chiar dacă uneori nararea desfășurării evenimentelor a fost construită în așa fel încât să disculpe acțiunile reprobabile ale memorialiștilor. Tocmai de aici se deduce, o dată în plus, valoarea pozitivă atribuită actelor de loialitate și credință față de principe la nivelul ideologiei politice nobiliare. Expresii care descriu angajamentul nobilimii în acțiunile politice sunt frecvente cu referire la credința față de principe: „numai să nu fie în contra lui Dumnezeu, a îndatoririlor mele față de stăpânul meu și patria mea”⁴⁹, sau în alt loc, în caracterizarea personajelor memorialistul utilizează expresia „credința sa era îndoielnică”⁵⁰. Orizontul loialității nobiliare mărturisește un dublu angajament.

⁴⁷ Tibor Wittman, *L'ideologie de centralisation*, p. 434; Corespondența politică cifrată se găsește la nobilii din Transilvania, un mijloc eficient de a complota și organiza conjurații. Cf. MCRT, XVI, p. 678-683: *Kulcs Teleki Mihály titkos leveleihez*.

⁴⁸ Kálmán Benda, *Le droit de resistance de la Bulle d'Or*, p. 155-161: Calvin susține că suveranul a fost investit nu pentru a-și servi propriul interes, ci pentru satisfacerea binelui public. Suveranul trebuie să se asigure de binele poporului său și să promoveze adevărata credință. În consecință, puterea nu este legală decât dacă suveranul se achită de obligațiile prescrise de Dumnezeu. Dacă se opune nu este un suveran legitim, ci un tiran. Nobilimea nu era decât elementul social prin care Dumnezeu limita tirania. În cazul revoltei lui Bocskai, conflictele dintre catolici și calvini joacă un rol important, dar cauzele trebuie privite într-un mod mai nuanțat. Ele au fost, în opinia noastră, mult mai practice și directe, decât de natură ideologică și cu referire la *jus resistendi*, un principiu care pare uitat în colbul vremurilor, în afară de diploma lui Andrei al II-lea, el nemeifiind amintit în nici un alt act.

⁴⁹ Bethlen, p. 130.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 257.

Pe de o parte, se compune dintr-o componentă a conștiinței creștine, *să nu fie contra lui Dumnezeu*, o conștiință acutizată de mesajul Reformei în vederea mântuirii individului. Pe de altă parte, loialitatea se conturează în jurul a două elemente de natură politică, principele și țara. Prezența în topica expresiei a termenului stăpân înaintea „țării” semnifică o valorizare tipic medievală a relațiilor din viața politică.

Aceștia au provenit dintre apropiații suveranului, dar se regăsesc și în cercul familiilor aristocratice ale Transilvaniei, familii care s-au bucurat de influență în viața politică și au beneficiat de un capital de prestigiu social exemplar. Desigur, aceste familii s-au afirmat printr-o potențare a relațiilor cu principele, sistemul vieții publice dezvoltându-se mai departe în cadrele medievale. Astfel, la dieta din 1654 se găsesc între cei 26 de regaliști nu mai puțin de 21 care provin din marile familii nobiliare⁵¹, pentru ca la dieta din 1687, numărul lor să fie de 59 din cei 81 enumerați.⁵² Între aceste două repere cronologice, la 1667, într-un document regaliștii erau în număr de 15 din cele 21 de nume menționate.⁵³ Se observă, în aceste condiții, afirmarea marii nobilimi transilvănene la nivelul instituțiilor reprezentative, prin aceasta impunându-și controlul asupra vieții politice și al afacerilor publice. Faptul că au fost prezenți în rândurile regaliștilor evidențiază caracterul relațiilor dintre puterea centrală și ordinul nobiliar, autoritatea de care s-au bucurat în negocierea și controlul afacerilor statului.

În contextul instituțional al Transilvaniei, cel mai apropiat organism de puterea princiară l-a constituit Consiliul intim sau Sfatul princiar. Rolul acestuia era doar consultativ, având ca preocupări principale chestiunile de politică externă (războiul și pacea), și cele domestice. Spre exemplu, dacă sondăm rândurile principalilor colaboratori ai principelui Gabriel Bethlen, se observă că sfătuitoarii săi se regăsesc din numărul familiilor nobilare importante în epocă: cei doi cancelari Simon Pécsi, István Kovacsóczi, Ferencz Rhédei, căpitanul Orășii, István Petneházi, căpitanul haiducilor, János Bornemisza, vice căpitan al trupelor principatului și cei doi căpitani ai secuilor, Kelemen Béli și Farkas Kamuthy.⁵⁴ Prezența aristocraților între membrii Consiliului princiar atestă influența de care s-au bucurat și autoritatea și prestigiul în fața stărilor și a suveranului, deopotrivă. Din numărul celor 215 nume de consilieri princieri cunoscuți, cea mai mare parte a provenit din rândurile aristocraților: Apafi (42 ani), Bánffy (52 ani), Bethlen (40 ani), Haller (80 ani), Kemény (32 ani), Kornis (34 ani), Barcsai (peste 10 ani). Printre consilierii intimi ai principelui s-au aflat și Boldizsár Macskási (1686-1690) și Ștefan Nalácz (1671-1690).⁵⁵

⁵¹ Trócsányi, *Az Erdélyi fejedelemség*, p. 25, nota 12: Ferencz Kornis, György Kapy, István Wesselenyi, Pál Haller și János, Sámuel Gyulaffy, Mihály Bethlen, István Apafi și Boldizsár, Zsigmond Bánffy și György Bánffy, Zsigmond Tohroczkai, Boldizsár Kemény, Pál Nagy, István Keresztessi, János Gyeroffy, Ferencz Pekri, László Ebeni și István, Ibranyi Mihály, Ferencz Darláci, Mihály Ládányi și Gergely, Mihály Inczedi, Mihály Kálnoki și Márton Boldvai.

⁵² *Ibidem*, p. 26, nota 15: Wesselenyi Pál, Serédi Benedek, Gyulaffy László, Bethlen Miklós și Samuel, 4 Bánffy, Vay Mihály, Mikola László, Rhédei István, 5 Thoroczkai, Kollatovich György, 2 Mikes, 4 Barcsai, Lugosi Ferencz, Toldalagi János, 2 Daniel, 2 Kendeffy, Desfalvi Farkas, 2 Donat, 2 Daczo, Balintih Zsigmond, Josika Gabor, almasi Bánffy György, Folti Bálint, Vitéz Ferencz, Kemény Boldizsár, Kereszturi János, Rácz István, Torma Kristóf, Szalanczi István, 2 Kún, 3 Vas, 3 Henter, Buda János, Kabos Gabor, Balogh Boldizsár, Maxai Ferencz, 2 Suki, Orban Pál, Thordai Gabor, Ajtoni István, Harinai Ferencz, Nadudvári István, Maurer Mihály, Nagy Pál și István, Nápolyi Péter, Sárosi János, Zeyk László, Szikszai György, Boros László, Ugron Pál, Szentiványi Sámuel, Széki István, Mihálcz János, Gereb János, Sándor Ferencz, Radak István, Bodoni Balazs, Jánko Péter.

⁵³ *Ibidem*, p. 25, nota 14: Nagy Tamás, Bethlen Gergely, Torma György, Bánffy Gabor, Kristof și Farkas, Rhédei István, Toldalagi János, Nalácz Ștefan, Paskó Kristóf, Thoroczkai Péter și Mihály, Barcsai Péter, Mihály, Tamás, István, Makray Péter, Nádudvári István și Rácz István.

⁵⁴ L. Démeny, *Bethlen Gábor és kora*, București, 1982, p. 30.

⁵⁵ Trócsányi, *Erdély központja*, p. 22-45.

Principala instituție cu ajutorul căreia principele guverna a fost Cancelaria, condusă de un cancelar ce deținea calitatea de consilier princiar. Cancelaria reprezenta structura administrativă care a dezvoltat activități în două direcții, juridice și fiscale.⁵⁶ Personajele care au alimentat aceste oficii au avut competențe diverse, unii au provenit din rândurile nobilimii, alții dintre cei instruiți, dar cu o origine socială inferioară. Între demnitarii care au revenit cu insistență în rândurile judecătorilor regali s-au remarcat familiile Kálnoky și Toldalagi. În fruntea acestei instituții s-au remarcat familiile Bethlen cu 5 reprezentanți, Toldalagi tot cu același număr, iar Kálnoky cu 4 reprezentanți.⁵⁷ În timpul domniilor lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I-ul, un membru al familiei Kálnoky a deținut, de asemenea, și demnitatea de director fiscal, consacrand la cel mai înalt standard autoritatea și prestigiul acestei familii. În mediile celor două familii, se observă, formația juridică a devenit o tradiție, contribuind la ridicarea și consolidarea prestigiului social.

În același timp, diplomații transilvăneni s-au recrutat din cercul familiilor nobiliare de seamă. Printre capuchehăile Transilvaniei la Constantinopol de-a lungul secolului se întâlnesc nume ca Tolgaladi, Mikes, Réthi, Sebesi, Rácz, Jozsika, Balog, Baló etc., în timp ce soliile la Poartă adaugă familiile Bánffy, Bethlen, Gyeroffy, Inczedi, Székely, Mikó, Szilvási, Rhédei, Barsai, Nalácz, Komis, Haller, Szalanczy, Bornemisza etc.⁵⁸

Pentru Transilvania se pot regăsi în listele demnitarilor principatului peste 80 de familii din rândul cărora au provenit aceștia. Dar, ca și în Ungaria de sub dominația habsburgică, doar un număr restrâns de familii nobiliare au reușit să se impună de-a lungul principatului autonom în demnitatea de comiți, să dețină această demnitate timp de mai multe generații sau cumulând oficiul în mai multe comitate. Dintre acestea se disting câteva care au dominat în mai multe comitate și generații de-a rândul: Bánffy de Losonc (în comitatul Alba Bánffy Zsigmond și Bánffy György; în comitatul Cluj, Bánffy György, Bánffy Kristóf, Bánffy Mihály, Bánffy Dénes și un alt Bánffy György, fiul lui Dénes; în comitatul Turda, Bánffy Boldizsar și Bánffy Gabor; în comitatul Dăbâca, Bánffy Farkas, Bánffy György, Bánffy Zsigmond, Bánffy Dénes, Bánffy György, Bánffy Gabor și Bánffy Farkas; în comitatul Solnocul Inferior, Bánffy Zsigmond), Bethlen de Keresd, de Bethlen și Bun (în comitatul Alba, Bethlen Ferencz, Bethlen Mihály, Bethlen Farkas și Bethlen János; în comitatul Târnave, Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Bethlen Sámuel; în comitatul Turda, Bethlen János, în comitatul Dăbâca, Bethlen Mihály; în Făgăraș, Bethlen Gergely), Apafi de Apanagyfalu (în comitatul Târnave, Apafi Gergely, Apafi Miklós, Apafi Gergely; în comitatul Dăbâca, Apafi Gergely; în comitatul Solnocul Inferior, Apafi István; în Făgăraș, Apafi István), Haller de Haller (în comitatul Alba, Haller Péter, în comitatul Târnave, Haller Gabor, Haller István, Haller Péter, Haller Pál; în comitatul Turda, Haller János, Haller István; în comitatul Solnocul Inferior, Haller Zsigmond,

⁵⁶ Trócsányi, *Dignitaradel*, p. 16. Cancelaria avea două subdiviziuni, cancelaria mare și cea mică. În prima dintre ele, două treimi din numărul scribilor erau transilvăneni sau din Ungaria. 22, 6 procente aveau o origine urbană – numele a 16 procente îi arată din Transilvania, 3,3 procente din Ungaria, iar 3,3 procente erau nume săsești. Pentru ceilalți a fost dificil să se desemneze categoria socială din care au provenit, erau nobili, libertini, chiar țărani dependenți. Este important de subliniat că după nume rezulta că 26,6 procente au fost secui, mai cu seamă fii de preoți protestanți din Trei Scaune – 53 de procente au venit de acolo. De asemenea, elementele nobilimii mărunte, au constituit o majoritate în cadrul cancelariei mari. În cel de-al doilea caz, cancelaria mică, distribuția scribilor în funcție de originea socială evidențiază că 29,1 procente proveneau din orașe – 18,2 din Transilvania și Partium, 6,1 din Ungaria, 3,5 din orașele săsești. Elementele burgheze au fost în acest caz mult mai numeroase. Din secuime, după nume, par să fi provenit 20,9 procente. Și în acest caz, o relativă majoritate aveau o origine în mica nobilime.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 14.

⁵⁸ C. Felezeu, *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Înalta Poartă (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 336-355.

Haller István; în Făgăraș, Haller Gabor), la care se adaugă familiile Kemény, Vitéz, Bornemisza, Török, Wesselenyi, Csáky, Kornis, Béldi, Barcsai, Naláczi, Teleki etc.

Oficiile de la curtea princiară în Transilvania au căpătat o importanță semnificativă pentru consolidarea materială a nobilimii, cât și în ce privește prestigiul familiilor. Într-un fel sau altul, toate familiile nobiliare importante s-au exersat la curtea princiară. Destinul nobilimii ardeleni se leagă în mod intim de succesul la curte. În condițiile în care resursele domaniale nu se dovedeau suficiente pentru a putea suporta pretențiile de mărire a unor nobili, apropierea de principe și obținerea demnităților a însemnat o formulă alternativă de întregire a averii și prestigiului social. În fruntea curții princiare (*főudvarmesterek*) s-au aflat personaje aparținând aristocraților: Alia Farkas, Kekedi Zsigmond, Betlen Ferencz, Pettki István sau Ștefan Naláczi. Între adjuncții acestora (*aludvármesterek*) s-au remarcat nobili care au ajuns consilieri princieri, precum Ferencz Mikó, au aparținut familiilor aristocratice, Gerendi și Dániel, sau din rândurile diplomaților și nobilimii militare, precum Balog Máte; din afara Transilvaniei, din rândurile nobilimii mijlocii din Ungaria a deținut această demnitate, în timpul principesei Zsuzsanna Lorántffy, Görgei Jób.⁵⁹ La fel, între cei șapte care au ocupat demnitatea de comis, cunoscuți, s-au situat în rândurile familiilor nobiliare de cea mai mare însemnătate, care se bucurau de un prestigiu exemplar la momentul respectiv. Huszár Matyas a fost simultan și consilier princiar, în timp ce alții doi, Serédi István și Ebeni István, vor ajunge în această postură mai târziu. Tot din rândurile înalților demnitari au provenit și Kemény Boldizsar, căpitan al oștilor curții, comite al Clujului și Dăbâcăi, administrator al curții princiare; Balassi Ferencz, la rândul său a fost simultan și căpitan al scaunului Odorhei.⁶⁰ Cei care răspundeau de aprovizionarea curții princiare (*főetefogomesterek*) au provenit din rândurile aristocrației: Bethlen Ferencz, Huzsár Mátyas, Kemény Boldizsar, Béldi Pál, Ladislau Naláczi.⁶¹ Între pahamicii principelui îi întâlnim pe doi membri ai unor familii de vază ale aristocrației transilvănene, Kornis János și Barcsai Pál.⁶² Frecvența numelor familiilor aristocratice în deținerea acestor demnități de curte, coroborată cu celelalte oficii civile și militare pe care aceiași nobili le-au ocupat, arată rolul proeminent deținut în viața publică centrală a principatului de către aristocrație, beneficiile obținute nefiind doar de natură simbolică, ele s-au concretizat în avantaje directe de natură economică și socială.

Demnitatea de judecător al nobilimii principatului (*itelomestere*), a fost deținută pentru secolul al XVII-lea de familiile aristocrației: Fráter István, Kovacsóczi István, Cseffey László, Kiss Ambro, Veres Ambro, Alvinczi Péter, Mikes Kelemen, Sarpataki Márton, Sárosi János, Gencsy László, Toldalagi János, Kassay István, Kassay Ferencz, Apor Lázár, Lázár György, Lugosy Ferencz, Nadányi Mihály.⁶³ Membrii tablei princiare (*a fejedelmi tabla ülnökei*) evidențiază proporția majoritară a aristocraților. Dintre cei 110 cunoscuți, 43 au provenit din rândurile vechii aristocrații (Barcsai Mihály, 2 din familia Bánffy, 5 din familia Bethlen, Béldi, 3 din familia Daczó, 4 din familia Dániel, Ebeni, Gyeroffy, Haller, Huzsár, Kassai Ferencz, 2 din familia Kemény, Keresztessi, Kún, Lázár, Macskási, 2 din familia Mikes, Naláczi Andras, 2 din familia Nemes, Pekry Lorinc, 2 din familia Pettki, Rhédei Ferencz, 2 din familia, Szentpáli István și 2 din familia Ugron). Din rândurile noilor familii care au pătruns în cercul aristocrației au provenit 6 demnitari (Apor, Gerendi, Kornis, Petrityevith Horvath, Sulyok, Theke). Alți 12 demnitari ai tablei princiare au fost recrutați din rândurile nobilimii comitatense

⁵⁹ Trócsányi, *Erdély központi*, p. 391-392.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 393.

⁶¹ *Ibidem*, p. 394.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ K. Hodor, *Erdély itélőmesterei (1365-1848)*, în *Törtélemni Tár*, I(1878), p 693-694.

(Also, Balasházy, Gavay, Haranglabi, Inczedi, Kendeffy, 2 din familia Maksai, Mikó, Szilvási Bálint, Walkay).⁶⁴

De o remarcabilă importanță s-au bucurat funcțiile militare centrale, generalii supremi ai oștilor principatului, căpitani curții princiare și vicecăpitani ai acestora. Importanța demnității de general suprem (*ország generalisai*) rezultă din recrutarea lor din rândurile consilierilor intimi în majoritatea cazurilor: Kornis Gaspar și Kornis Zsigmond, Sennyei Pongrác, Zólyomi Dávid, Bornemisza Pál, Kemény János, Haller Gabor, Ebeni István, Barcsai Gaspar, Béldi Pál, Teleki Mihail. Aceleași personaje nobiliare s-au aflat și în fruntea oștilor curții princiare, lor adăugându-se din familia Bethlen, Gabriel și István, Mihály a fost reprezentantul familiei Barcsai, și din familia Bánffy, György.⁶⁵ Celelalte demnități superioare evidențiază tablouri asemănătoare. Tezaurarierul, păzitorul coroanei sau comiții (főispán) au provenit în toate cazurile din rândul magnaților. Tabloul ocupării demnității de tezaurarier al Transilvaniei remarcă o trăsătură esențială socotit pe secvențele secolului al XVI-lea și al XVII-lea. În primul caz, un grup de familii nobiliare au deținut demnitatea, pentru ca în secolul următor familiile care s-au afirmat în rândurile aristocrației în această perioadă să obțină și funcția respectivă. În secolul al XVII-lea, oficiul a fost atribuit familiilor Haller, Kálnoky, Wesselenyi, Kamuthy, Szilvási, Rhédei, Mikóla, Kemény, Sulyok, Béldi, Thuri, Cserei.⁶⁶ Aceeași soartă au avut-o și slujbele de arendator al dijmii (*tizedfőarendator*) și cea de prefect (*fejedelmi prefectus*).⁶⁷ Aceste oficii au constituit de-a lungul timpului, prin subordonarea față de principe, o cale de acces a nobilimii comitatense în rândurile aristocrației.

Existența acestor motive fundamentale ale colaborării dintre nobilime și principe nu exclude existențele, conflictele deschise sau încercările de diminuare a influenței ori eliminarea violentă a nobililor. Că au existat derapaje, conjurații nobiliare care au avut ca obiectiv persoana principelui sau eliminarea unor potenți este în afara oricărei îndoieli. Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a conturat o partidă ostilă familiei Báthory coagulată în jurul familiilor Kendy și Kovácsóczy, în 1594, capii acestei partide fiind executați.⁶⁸ Lupta pentru tron în primul deceniu al secolului al XVII-lea a fost dominată de astfel de acțiuni conspirative: otrăvirea lui Ștefan Bocskai, forțata eliminare din competiție a lui Bálint Homannai, asasinarea lui Gabriel Báthory, complotul nobilimii îndreptat împotriva acestuia la 1610; un alt complot l-a avut în atenție pe Gabriel Bethlen la 1616 și din nou la 1628, urzitorii fiind descoperiți și pedepsiți în ambele cazuri. În timpul lui Gheorghe Rákóczi I-ul au fost „slăbiți din grații”, cum scrie memorialistul, István Bethlen, Francisc Mikó, Sigismund Prépostvári, Moise Székely, Dávid Zólyomi, István Haller, Francisc Petki, Simon Pécsi.⁶⁹ Exprimarea autorității de către principe într-un mod abuziv l-a determinat pe Ioan Kemény să considere că tratamentul aplicat lui Dávid Zólyomi și Moise Székely a încălcat libertățile și privilegiile stării nobiliare. În cazul lui Dávid Zólyomi, memorialistul nota: „Între timp, fu judecat Zólyomi și, cum fu prins fără citație, și mai mult, în mod ilegal și fără sentință, împotriva libertății nobiliare, dieta fu multă vreme de părere să fie eliberat și urmărit în libertate *legitima via juris*”⁷⁰, dar în mod abuziv a fost deposedat de bunuri, condamnat și închis la Chioar, unde a și murit cu toate eforturile depuse spre a-l elibera din partea unor demnitari otomani, habsburgi ori maghiari („au căutat

⁶⁴ Trócsányi, *Erdély központi*, p. 361.

⁶⁵ Trócsányi, *Erdély központi*, p. 337-340.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 320-324.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 325-332.

⁶⁸ Trócsányi, *Az Erdélyi fejedelemség*, p. 195.

⁶⁹ Kemény, p. 158-170. Trócsányi, *Az Erdélyi fejedelemség*, p. 197-200. Pentru acuzarea lui Simon Pécsi în vremea domniei lui Gheorghe Rákóczi I-ul vezi și MCRT, X, p. 182-190.

⁷⁰ Kemény, p. 169. Cf. MCRT, IX, p. 340-374.

să-l slobozească pe el, nenorocitul, și cu mijloace drăcești”⁷¹). La fel, judecata lui Moise Székely s-a făcut prin eludarea *legitima via juris*: „fu pedepsit și Moise Székely într-un mod nemaiauzit”, asistându-se la „ciuntirea absurdă a libertății nobiliare, împotriva legilor dumnezeiești și lumești.”⁷² O imagine comprehensivă și sugestivă a comportamentului lui Gheorghe Rákóczi I-ul este oferită și de o altă cronică a vremii: „După ce principele Rákóczi tatăl a încheiat pace cu István Bethlen și după ce au murit câțiva dintre domnii cei mai de seamă, care s-ar fi putut împotrivi, el a căutat toate mijloacele și căile pentru a se îmbogăți. Principele a poruncit să fie făcute legi foarte aspre mai ales pentru nobilime și, îndată ce un nobil păcătuia cu ceva, era chemat în repetate rânduri în fața judecății și urmărit; pentru o greșală sau abatere mică, foarte multor nobili le-au fost confiscate și luate, din porunca lui, toate bunurile mobile și imobile.”⁷³ „Tonul” acuzator al memorialistului la adresa acțiunilor princiare s-a fundamentat pe apelul la valorile politice acceptate atât de stări cât și de puterea centrală. Libertățile nobiliare erau integrate într-o ordine „dumnezeiască și lumească”, cele două ipostaze ale orizontului politic care justifica loialitatea și credința față de principe și țară. Abuzul, contrar dreptului natural, invocat de către teoria politică protestantă, era considerat o încălcare a legilor tradiționale „dumnezeiești și lumești”. În același sens, se observă, în comparație cu portretul făcut lui Gabriel Bethlen, o declasare a prototipului princiar din ce în ce mai gravă prin cei doi Rákóczi și o degradare totală în cazul lui Mihail Apafi („Principele e doar cu numele” sau „sub un principe care nu simte nimic, nu se îngrijește de nimic, nu domnește peste nimic, nu e în stare de nimic”⁷⁴).

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar mai cu seamă în vremea domniei lui Mihail Apafi, conspirațiile politice nu au ținut direct spre persoana principelui, „nu pentru a-l răsturna pe principe, ci pentru a-l elibera de sub jugul și asediul lui Teleki și a clicii sale și pentru a restabili justiția, legile și libertatea patriei”⁷⁵. Se asistă la o luptă intestină, la comploturi și confruntări, planuite și conduse de către Mihail Teleki și apropiații săi în vederea discreditării și eliminării de pe scena politică a celor mai influente personaje, concurenți incoezi pentru supremație în principat („Atât principele, cât și consiliul și fruntașii, ca și dieta și stările depind de Teleki”⁷⁶). Acțiunile planuite și conduse de Teleki s-au îndreptat împotriva lui Dénes Bánffy (1674)⁷⁷, Pál Béli (1678)⁷⁸, Mihály Barcsai (1684)⁷⁹ sau Imre Tökölly

⁷¹ Kemény, p. 166. Acuzarea de implicare a forțelor supranaturale, drăcești, vrăjitoria, în sprijinul celor în procesuați în cazurile *per notam infidelitatis* a devenit un topos în secolul al XVII-lea. Un precedent l-a oferit principele Gabriel Bethlen prin procesul de vrăjitorie intentat Annei Báthory. Cf. MCRT, VI, p. 413 și Nagy László, *Erdélyi „boszorkányperek” a politikai hatalom szolgálatában*, în *Századok*, 112(1978), 6, p. 1097-1141. Într-un mod analog s-au petrecut lucrurile și cu soția lui Pál Béli, Zsuzsanna Vitéz. Vezi Bethlen, p. 163: „... prin multele ei fapte crunte și fără de nici un Dumnezeu și înfrimările pe care le-a cules de la vrăjitoare despre principat, a cauzat în mare măsură nenorocirea pentru bărbatul ei.” Cf. Herner János, *Bornemissza Anna megbűvöltetése*, Budapest, 1988, p. 46-67; Komáromy Andor, *Magyarországi boszorkányperek okleveltára*, Budapest, 1910, p. 139-170.

⁷² Kemény, p. 170. Cf. MCRT, IX, p. 377.

⁷³ Kraus, p. 98. În dieta din aprilie-mai 1633, în art. 18, se face referire la imunitatea și scutirea de găzduire a nobilimii (Az nemes házaknak szállaktól való immunitátsa és az erővel való gazdalkodtatás), iar în art. 20, se întărește privilegiul cărciumăritului. Toate acestea au fost acțiuni care fortificau pozițiile nobilimii. Cf. MCRT, IX, p. 324.

⁷⁴ Bethlen, p. 155.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 156. Pentru detalii vezi p. 128-181. Cf. Cserei, p. 67-169; Trócsányi, *Az Erdélyi fejedelemség*, p. 200-206.

⁷⁶ Bethlen, p. 155.

⁷⁷ MCRT, XV, p. 456-459 și XVI, p. 511-514, 579-591.

⁷⁸ *Ibidem*, XVI, p. 276-277 și 342-353.

⁷⁹ *Ibidem*, XVIII, p. 282-310.

(1686)⁸⁰. Încălcarea abuzivă a libertăților nobiliare („asta-i libertatea nobilului”) a provocat o degradare a ordinii naturale, atât autoritatea suveranului a fost asediată, cât și privilegiile nobilimii. Mai mult decât intrigile și acuzațiile mincinoase ale unor răuvoitori, era vorba de o pedeapsă divină circumscrisă registrului moralei protestante: „dar Domnul voia să păstreze și să pregătească patria asta atât de păcătoasă, ca o Sodomă”.⁸¹

Solidaritatea politică afirmată la nivelul diferitelor „partide” nobiliare și disputele la care au luat parte întrevăd motivații diverse. La 1630, regrouparea nobililor în jurul lui István Bethlen și a Ecaterinei de Brandenburg a urmărit un criteriu confesional, dar apare și ca o consecință a permanentei tensiuni dintre o nobilime „veche” și una „nouă”.⁸² În a doua jumătate a veacului al XVII-lea acumularea prestigiului politic (principe al Principelui și al tuturor) a născut o concurență acerbă care s-a soldat cu condamnarea, uciderea și depozedarea de anumite bunuri (în afara posesiunilor avitice) a mai multor nobili (Dénes Bánffy, Pál Béldi, János Haller etc.). O altă cauză a conjurațiilor a fost dorința unor nobili de a aduna cât mai multe și întinse domenii. Astfel, anularea donațiilor și privilegiilor făcute de principele Acațiu Barcsai, prevăzută la 1684 a determinat eliminarea fizică a urmașului său, Mihály Barcsai, și îndepărtarea din țară prin trimiterea în solii a posibililor opozanți (Ștefan Nálaczi). Nu în ultimul rând, tensiunile dintre nobili au fost generate de afinitățile politice filo-habsburge sau filo-otomane (disputa Teleki – Tököly). Această tipologizare a disputelor internobiliare are un caracter general, fiecare caz în parte se prezintă ca o acumulare de justificări nuanțate și ca o conspirație ce a antrenat numeroși nobili și, nu de puține ori, a mobilizat forțe armate. În spiritul moralei protestante și al încercării de dislocare a credințelor populare și implementarea discursului teologic oficial, procesele politice au fost anturate și de acuze de vrăjitorie aduse apropiaților celor împricinați. Acestea aveau darul de a-i discredita, o dată mai mult, și de a justifica pedepsele aplicate.

Din rândurile nobililor cu origine românească au fost implicați în astfel de conspirații și conjurații doar câteva personaje, care prin cariera lor politică s-au apropiat de persoana principelui și s-au bucurat de grația acestuia. În conflictul dintre Bálint Homonnai și Sigismund Rákóczi a fost implicat și Francisc Mácskasi, motiv pentru care a zăcut în fiare o vreme, după aceea, eliberat, „s-a înors la stăpânul său”⁸³, ascensiunea sa fiind datorată relației de familiaritate cu Gabriel Bethlen (a doua soție a sa a fost Judit Bethlen). Același Francisc Mácskasi s-a aflat în tabăra protestantă și autohtonă, în sprijinul lui István Bethlen, împotriva grupării nobiliare din jurul Ecaterinei de Brandenburg.⁸⁴

În timpul domniei lui Mihail Apafi, celălalt om politic al familiei Mácskasi, Boldizsar a luat parte la „liga” organizată de Mihail Teleki împotriva lui Dénes Bánffy, la 1674; la cererea acestuia a redactat „exemplarul bun” al scrisorii de conjurație, semnat printre alții, și de Ștefan Nálaczi.⁸⁵ Maestrul-șef de ceremonii al curții, Ștefan Nálaczi s-a ales în urma uciderii și confiscării posesiunilor lui Dénes Bánffy cu satele Batiz și Chintăul. Disputa cu Dénes Bánffy e posibil să fi fost provocată și de o umilință pe care o trăise nobilul originar din Hațeg, acuzat de

⁸⁰ *Ibidem*, p. 280-281.

⁸¹ Bethlen, p. 156.

⁸² Kemény, p. 118: În tabăra lui István Bethlen erau Dávid Zólyomi, Pavel Nagy, Francisc Mácskasi, Francisc Mikó, Balthazar Kemény, Francisc Balasi, „toți crescuți de principe”. În tabăra opusă, fideli principesei, s-au aflat Sigismund Kornis, István Haller, István Kovacsóczy, István Erdélyi, Wolfgang Cserényi, Gaspar Szunyog, Listius, Keglevith, Ratkai.

⁸³ Kemény, p. 38.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 118.

⁸⁵ Bethlen, p. 130.

acesta de necredință și fățarnicie în fața principelui.⁸⁶ Pe acesta îl găsim implicat și în intrigile îndreptate împotriva lui Nicolae Bethlen și Pál Béli din anul 1676.⁸⁷ Ștefan Nálaczi s-a aflat în grațiile principelui Mihail Apafi, puțini dintre nobilii principatului din această vreme au avut o atât de mare trecere și influență asupra suveranului⁸⁸ și a celui mai de seamă om politic, Mihail Teleki. Atunci, când, s-a presupus că era incomod uneia dintre acțiunile plănuite de Teleki, recuzarea donațiilor și diplomelor acordate de Acațiu Borcsai, a fost îndepărtat cu abilitate, trimitându-l în solie la Poartă.⁸⁹ Personalitatea sa apare în memorialistica și cronistica vremii caracterizată de oportunism, fiind dispus la gesturi mai puțin virtuozose, cum era linguirea: îngenunchează și sărută veșmântul princiar sau, altă dată, bea primul un pahar de vin oferit de István Apor lui Teleki pentru a testa ca acesta să nu fie otrăvit.⁹⁰ Desigur aceste remarci nu sunt lipsite de interes și malițiozitate, atât Nicolae Bethlen, cu care era și înrudit prin alianță, cât și Mihály Cserei s-au aflat pe poziții politice oprise cercului din jurul lui Mihail Teleki.

Un alt personaj care s-a bucurat de sprijinul anturajului principelui Mihail Apafi a fost Sigismund Boer din Făgăraș, implicat, la rândul său, într-o acțiune de discreditare a lui János Bethlen, Dénes Bánffy și Andreas Fleischer, judele regesc al sașilor. Supus unei pedepse de ordin moral, și-a cerut iertare în fața dietei într-un gest de smerenie, îngenuncherea, a fost, în scurt timp, numit pârălab-șef la Făgăraș.⁹¹

Raporturile dintre principe și nobilime în Transilvania secolului al XVII-lea s-au încadrat în limitele unui stat a cărui viață politică a fost dominată de un regim constituțional. În schimb, nu întreaga perioadă a fost marcată relații uniforme și omogene, au existat domnii autoritare (Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I-ul), timp în care rolul principelui a devenit hotărâtor, dar avem de-a face și cu principii dominați de stări, în cazul lui Mihail Apafi. Proiectarea vieții politice pe fundalul constituționalismului (cele trei națiuni privilegiate și sistemul religiilor recepte) a favorizat conservarea privilegiilor stărilor *legitima via juris*, dar și dezacordul față de eliminarea violență a suveranului. În acest context, relațiile dintre principe și nobilime s-au integrat caracterului infrastructurii statului, un caracter paternalist, tipic medieval. De aceea, relația a oscilat între loialitate și procese *per notam infidelitatis*.

UNDER THE SIGN OF JANUS.

RELATIONS BETWEEN NOBILITY AND PRINCE IN 17TH CENTURY TRANSYLVANIA

Abstract

Magyar and Romanian historiographers showed receptiveness towards this issue especially at the end of the 19th century and the beginning of the 20th, and then neglected this subject due to various reasons. Researches focused on a genealogical perspective and heroic history of some exponential families, or on printing sources that referred to the evolution of different aristocratic families from Transylvania. Important contributions and synthesized works did their best to provide an overall image of the nobility having a Romanian origin, all under the circumstances of the political debate for national engagement that stormed its way through the epoch and the countries of Central Europe. On the other hand, the researchers' focus on aristocracy represented, for historians, an access problem to sources. While the aristocrats attended schools, printed their own journals and memories, had a lively

⁸⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 145: „... bietul meu cumătru nărod și, pe cât știam, om al meu de bine Nálaczi, nu făcu decât să iscălească.”

⁸⁸ Cserei, p. 6, 75-76.

⁸⁹ Bethlen, p. 178.

⁹⁰ Cserei, p. 169.

⁹¹ Bethlen, p. 129.

correspondence, issued administrative papers concerning the domains they possessed and those of rich subjects, the small nobility – ignorant in its majority – with no domains and no subjects, remained a quiet world, difficult to reach by the historian.

In this context, under the national ideological impulse that the historical writings were fed with, the Romanian social elite in possession of the noble status was considered alienated from the ethnic point of view, as it became Magyar and Catholic or passed to a Protestant confession. The 14th century led to the ending of a historical process asserted centuries ago, that of an ethnic and confessional metamorphosis of the Romanian social elite from Transylvania. This opinion, imposed under the authority rule at the beginning of the century, constituted a commonplace of the 19th century historiography. Consequently, an analysis of the nobility within this region did not call the researchers' attention, other theses taking the lion's share. Of course, there were exceptions as well, especially lately, when researchers came close to this issue either through the printing of archive sources, or by elaborating studies that brought into discussion at least outside problems of Transylvanian nobility. The underlined preoccupations were the equivalent, at least at mental level, of a psychological discharge from the constraints of some prejudices.

The social-political evolution of Transylvania in the medieval and early modern period showed a complex nobiliary pattern, dynamic and constantly adapting. The nobility was not a static pattern; it suffered profound transformations in spite of the legal proclamation of the second order's unity and homogeneousness at the beginning of the 16th century. The new political status of Transylvania, the breaking up of Hungary and the set up of the autonomous principality, meant, as far as the nobility was concerned, making way for the setting up of a Transylvanian aristocracy directly linked to the central power, to the prince of Alba Iulia. Such a circle of nobiliary elite was more difficult to draw in the voievodship's times, under the circumstances of the region's integration to the kingdom of Hungary's administrative unity. The aristocracy focused on the central power from which it drew its benefits, liberties and privileges. Or, Transylvania was on the outskirts of the kingdom, a location that provided the specificity of its organization in a medieval world where local and regional specificities and features had a common trait, the region's elite not being able to compete with the nobility of Hungary, neither by wealth nor prestige, authority or influence in the political life of the kingdom. Outstanding cases of social accession and penetration of aristocratic Magyar patterns within some Transylvanian families have been underlined many times, but they did not change the meaning of the general trend of this group's evolution. This segregation of the nobility, the identification of the nobiliary-social scenery in its diversity – an essential problem of Transylvania's early modern age determines, in the proposed research pattern a typological analysis of the privileged, ranging from the setting up and affirmation of aristocracy (fully strengthened in the 18th century) to county nobility and half-noble categories. This investigation focuses on the identification of nobiliary elements that came from Romanians, in the attempt to outline their accession and the economic and prestige resources they benefited from.